

УДК 340.12:111.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.78>

ПРИРОДА І ФОРМИ БУТТЯ ПРАВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Іванова Н.Н.,

*доктор філософських наук, доцент,**доцент кафедри права,**Волинський інститут імені В'ячеслава Липинського,**Міжрегіональна академія управління персоналом*

ORCID: 0000-0003-0922-2171

Іванова Н.В. Природа і форми буття права: філософсько-правова інтерпретація правової реальності.

У статті здійснено філософсько-правовий аналіз природи та форм буття права через концепт правової реальності як особливого виміру людського існування. Вихідною методологічною рамкою є онтологія буття (М. Гайдеггер) та ідея права як буття свободи у філософії права Г. Гегеля, що дає змогу осмислити право як специфічний «регіон буття», вкорінений у свободі, справедливості та рівності. На основі критичного переосмислення концепцій Г. Радбруха, Р. Алексі, Р. Штамmlера, Л. Фуллера, Р. Дворкіна обґрунтовується двоєдина природа права: єдність ідеального (ціннісно-нормативного) та фактичного (соціально-інституційного) вимірів, що проявляється у співвідношенні природного й позитивного права та напрузі між належним і сущим. В дослідженні розкрито структуру правової реальності як багаторівневої цілісності, яка охоплює три основні форми буття права: ідею права як регулятивний ідеал справедливого порядку; позитивне право як систему нормативних приписів, у яких ідея права набуває текстуальної та інституційної форми; правове життя як сферу реалізації права в поведінці суб'єктів і стані правопорядку. Показано, що єдність і взаємодія цих рівнів забезпечує внутрішню цілісність правового світу, а розрив між ними породжує феномен «несправжнього» права, позбавленого справедливості та легітимності. Особливу увагу приділено методологічному поділу на три форми буття права – ідею, норму та правове життя – як аналітичному інструменту опису правової дійсності, що не руйнує її онтологічної єдності та історичної динаміки. У дослідженні обґрунтовано, що правопорядок постає найконкретнішою формою буття права, в якій поєднуються «буква» закону і «дух» справедливості, а правомірна поведінка суб'єктів фіксує міру реалізації ідеї права у соціальних практиках. Наголошено, що філософсько-онтологічний та гуманістичний підходи дозволяють інтерпретувати право як живу, змінну реальність, у якій еволюція нормативної системи, практики застосування норм і правосвідомості відображає рух до узгодженого з людською гідністю та свободою правового порядку. Буття права – це єдність ідеального й реального, у якій абстрактна ідея справедливості втілюється в конкретному правовому вчинку.

Ключові слова: буття права; правова реальність; природа права; ідея права; позитивне право; справедливість; свобода.

Ivanova N.V. Nature and forms of the being of law: a philosophical and legal interpretation of legal reality.

The article offers a philosophical and legal analysis of the nature and forms of the being of law through the concept of legal reality as a distinct dimension of human existence. The methodological framework is grounded in the ontology of being (M. Heidegger) and the idea of law as the being of freedom in G. Hegel's philosophy of law, which makes it possible to conceptualize law as a specific «region of being» rooted in freedom, justice, and equality. Through a critical reconsideration of the theories of G. Radbruch, R. Alexy, R. Stammler, L. Fuller, and R. Dworkin, the study substantiates the dual nature of law: the unity of its ideal (value-normative) and factual (social-institutional) dimensions, manifested in the correlation between natural and positive law and in the tension between the «ought» and the «is». The research elucidates the structure of legal reality as a multilayered whole encompassing three fundamental forms of the being of law: the idea of law as a regulative ideal of a just order; positive law as a system of normative prescriptions in which the idea of law acquires textual and institutional embodiment; and legal life as the sphere of the realization of law in the conduct of subjects and the state of legal order. It is shown that the unity and interaction of these levels ensure the internal coherence of the legal world, whereas ruptures between them generate the phenomenon of «inauthentic» law, devoid of justice and legitimacy. Special attention is devoted to the methodological division into three

forms of the being of law – idea, norm, and legal life – as an analytical instrument for describing legal reality without undermining its ontological unity and historical dynamics. The study argues that legal order constitutes the most concrete form of the being of law, in which the «letter» of the law and the «spirit» of justice converge, and in which lawful behaviour reflects the degree to which the idea of law is realized in social practices. It is emphasized that philosophical-ontological and humanistic approaches allow law to be interpreted as a living, dynamic reality in which the evolution of the normative system, the practice of applying norms, and the development of legal consciousness reflect movement toward a legal order aligned with human dignity and freedom. The being of law is the unity of the ideal and the real, in which the abstract idea of justice is embodied in a concrete lawful act.

Key words: being of law; legal reality; nature of law; idea of law; positive law; justice; freedom.

Постановка проблеми. Сучасна філософія права приділяє особливу увагу фундаментальним питанням буття права – тобто його онтології. Категорія буття (існування) традиційно належить до сфери філософської онтології, але вона набуває специфічного значення у правовому вимірі. Актуальність дослідження природи і форм буття права зумовлена потребою глибше усвідомити, що є право, яким чином воно існує в суспільстві та свідомості, і як поєднуються ідеальні засади права з його фактичним втіленням. Це питання має міждисциплінарний характер: воно лежить на перетині загальної філософії (онтології, метафізики) та правознавства (теорії і філософії права). Зокрема, з філософського боку необхідним видається врахувати питання буття (поставлене ще М. Гайдеггером як центральна проблема філософії), а з правового – осмислити специфіку існування правових явищ та цінностей.

Метою цієї статті є філософсько-правова інтерпретація правової реальності через призму онтологічних категорій: буття, право, правова реальність та форми буття права.

Стан опрацювання проблематики. Стан опрацювання проблематики у сучасній філософії права демонструє стійку увагу до онтологічних, аксіологічних і герменевтичних вимірів права. Класичні підходи, репрезентовані у праці Г. Гегеля, формують основу для сучасних теоретичних конструкцій, зокрема концепції «подвійної природи права» Р. Алексі та формули Г. Радбруха, переосмисленої у дослідженнях В. Середюка та С. Дударя. Вагоме місце належить студіям, присвяченим моральним передумовам правотворення, що проявляється у реконструкції ідей Л. Фуллера (Н. Гайворонюк) та аналізі правової реальності як багаторівневої структури (В. Савенко). Окремий сегмент становлять праці, зорієнтовані на сучасний правовий дискурс: дослідження Р. Дворкіна (М. Кравчук, Н. Кравцова), осмислення ролі філософії права в українських реформах (М. Семко) та огляди правничої періодики (О. Юхимик). Узагальнюючі видання, зокрема посібник О. Александрової, О. Горбань та Р. Мартич і збірник Актуальні проблеми філософії права, забезпечують систематизацію теоретичних підходів і слугують методологічною основою для подальших досліджень. У цілому наведені праці формують цілісне наукове поле, у межах якого природа та структура права осмислюються як динамічний феномен, який поєднує нормативність, моральність і соціальну зумовленість.

Виклад основного матеріалу. Категорія буття займає центральне місце в онтології. Ще Мартін Гайдеггер наголошував на необхідності повернутися до «питання про смисл буття», вважаючи, що традиційна метафізика його занедбала [1]. Гайдеггер розрізняв буття (Sein) та конкретні сутності-речі (Seiendes), вказуючи на онтологічну різницю між ними. Він був прихильником онтологічного плюралізму – вважав, що існують різні, множинні «види буття». Людське буття, за Гайдеггером, слід розуміти як буття-у-світі, де людина (Dasein) існує завдяки своїм стосункам із практичним і соціальним контекстом [1, с. 384]. Ці загальнофілософські ідеї важливі для правової проблематики, бо право – одне зі специфічних «вимірів» людського буття.

Як зауважують науковці О. Александрова, О. Горбань, Р. Мартич, право можна розглядати як своєрідний регіон буття, що має онтологічну самостійність. Зокрема, право виступає «одним зі способів людського буття». Філософія права покликана дослідити граничні підстави права – тобто його фундаментальні основи і умови існування – у їх співвіднесенні з людським буттям [2, 86]. Адже право існує не у вакуумі, а у світі людей, і вкорінене у людських цінностях, свободі та соціальному житті.

Ключовим для буття права є поняття свободи. Свобода людини – це та основа, без якої неможливе існування права як такого. Недарма підкреслюється, що свобода є сутнісним елементом буття права, його вихідним началом, і водночас невід'ємною рисою самого людського буття [3, с. 433]. Саме через свободу людська суб'єктивність залучається до права: здатність людей бути вільними і відповідальними суб'єктами – передумова правових відносин. Цю ідею свого часу глибоко розвинув Г.В.Ф. Гегель. У «Філософії права» він визначав право як буття свободи, як реальність свободи волі: «Право є, в загальному, свобода як ідея» [4]. Інакше кажучи, правовий порядок для Гегеля – це форма об'єктивованої свободи; право існує, щоб воля людини реалізувалася у справедливих, розумних формах співжиття.

Отже, філософське розуміння буття, особливо буття соціального і людського, створює методологічне підґрунтя для аналізу буття права. Якщо загальне буття охоплює все існуюче, то буття права – це специфічний шар або зріз буття, пов'язаний із нормативністю, свободою і справедливістю. Наступні розділи присвячено уточненню, в чому полягає природа права як феномена буття та які форми воно набуває у правовій реальності.

Поняття природи права відсилає до питання про сутність права – ті внутрішні характеристики, які роблять право саме правом. З одного боку, право можна розуміти як систему соціальних норм, встановлених і забезпечених державою (такий підхід характерний для правового позитивізму). З іншого боку, існує уявлення про право як про ідею справедливості та моральний порядок (традиція природного права). Філософсько-правова думка XX ст. намагалася подолати цю дихотомію фактичного і належного. Так, німецький мислитель Густав Радбрух, переживши жахи нацистського режиму, сформулював знамениту тезу (відомий «формулою Радбруха»): закон, який вкрай нехтує справедливістю, перестає бути правом [5]. Г. Радбрух стверджував, що служіння справедливості є смыслом і призначенням права, а тому коли позитивний закон цілковито зраджує принцип рівності (що в центрі поняття справедливості), він «втрачає природу права» [5, 390-391]. Іншими словами, сутність права Г. Радбрух вбачав у його ціннісному ядрі – ідеї справедливості; без цього право вироджується в примус без легітимності.

До схожої думки, хоча й з іншого боку, прийшов сучасний теоретик Роберт Алексі. Він обґрунтував подвійність природи права («dual nature of law»): право неодмінно має дві взаємопов'язані складові – реальну (фактичну) і ідеальну (нормативно-ціннісну). Фактичний вимір охоплює авторитетність походження норм (їх ухвалення уповноваженими органами) та ефективність (дію в реальному суспільстві). Ідеальний же вимір виражається через претензію права на правильність, передусім моральну правильність. Алексі підкреслює: право як особливий соціальний феномен завжди претендує на відповідність певному критерію справедливості чи раціональності – навіть коли це не завжди реалізується на практиці. Ця подвійна природа означає, що право не можна звести ані лише до факту (як хотіли радикальні позитивісти), ані лише до ідеї (як думали деякі натуралісти). Єдність «того, що є» і «того, що належить» становить сутнісну ознаку права. Недарма робиться висновок: двонатурність права – це найістотніша його властивість [6].

Історично ідею єдності сутності та існування права висловлювали й інші мислителі. Рудольф Штаммлер, представник неокантіанства, прагнув оновити теорію природного права, увівши поняття «мінливого» природного права. Він визначав право як «особливий вид волі, скерованої на інших, самовладної та недоторканної» – тобто волі, що покликана узгодити спільне життя людей. Метою «правильної» правової волі, за Штаммлером, є збереження свободи кожного при одночасному об'єднанні всіх у спільноту. Він пропонував два базові принципи справедливого права: принцип поваги (до особистості кожного) і принцип спільної участі (координації інтересів). Таким чином, ідеальна справедливість є формою (незмінною вимогою) права, але її конкретний зміст змінюється історично. Цю доктрину Штаммлер назвав «природним правом із змінним змістом», маючи на увазі, що право завжди повинно прагнути до справедливості, проте конкретні норми коригуються відповідно до соціальних умов [7].

Отже, природа права синтезує ціннісно-нормативний елемент (сутність) і реальний, соціально-інституційний елемент (існування). Право як особливий феномен має ідеальну сутність – втілення свободи, справедливості, рівності – і реальну форму буття – закони, судові рішення, правові інститути та поведінку людей. Цей двоєдиний характер проявляється навіть у термінах: ми розрізняємо природне право (право справедливості, незалежне від офіційних актів) і позитивне право (формально встановлені норми). Проте в реальності вони не існують цілком окремо: природне (ідеальне) право завжди певною мірою проникає у позитивне як його сутнісний критерій (міра справедливості), а позитивне право, якщо воно правомірне, відображає хоча б мінімальний зміст ідеї права. Таким чином, буття права – це постійна напруга і взаємодія між сутністю (ідеєю) й існуванням (фактом). У наступному розділі ми розглянемо, як ця взаємодія структурує правову реальність та які форми буття права можна виділити в її рамках.

Термін правова реальність означає цілісність усіх явищ, пов'язаних із правом, – від абстрактних принципів до конкретних правових дій. Це поняття фіксує факт, що право є не абстрактною ідеєю десь «поза світом», а саме реальністю, частиною нашого світу. Як зазначалося, правова реальність – це особливий світ, автономна сфера людського буття, яка має власні логічні та закономірні зв'язки [8, с. 60-61]. Вона включає різнорівневі компоненти, котрі разом відповідають на питання: що є право і як воно здійснюється у житті.

Аналіз правової реальності дозволяє виділити головні форми буття права, які у сукупності відображають динаміку правової дійсності. Згідно з усталеним у філософії права підходом, є три основні рівні (виміри) буття права. Перший – світ ідей – тобто ідея права. Це ідеальний, концеп-

туальний рівень, що відповідає правовій сутності (принципам, цінностям, уявленню про належний порядок). Ідея права – це уявлення про справедливість і належне, яке передує позитивним нормам і слугує для них орієнтиром. У класичних теоріях природного права ця ідея осмислюється як вища моральна правда, закорінена чи то в природі людини, чи в розумі, чи в божественному порядку. Ідея права становить ідеальний аспект буття права. В ній закладено базові уявлення про свободу, справедливість, рівність, права і обов'язки. Приміром, Гегель розглядав ідею права як реалізацію свободи; Радбрух – як вимогу справедливості; сучасні теорії прав людини – як визнання гідності та автономії особи. Ідея права має регулятивний характер: це «проект» або завдання, яке право повинно втілити. Хоча ідея немає матеріальної реальності, вона надає нормативну силу позитивному праву, визначаючи критерії його легітимності.

Другий рівень – світ знакових форм – тобто об'єктивоване право у нормах і законах. Це формально закріплене позитивне право – писані закони, підзаконні акти, прецеденти тощо. На цьому рівні право набуває конкретного вираження у вигляді загальних правил поведінки, встановлених авторитетною владою і забезпечених санкцією. Закон (норма) – це актуалізація і конкретизація правової ідеї. Якщо ідея права – «що повинно бути», то норма – це офіційно оформлене приписання цього повинного для певних життєвих випадків. Позитивне право володіє інституційним буттям: воно існує у текстах законів, рішеннях судів, діяльності установ. Варто відзначити, що навіть на цьому рівні право – не щось монолітне: закон має різні форми свого буття: це і самі тексти норм, і правовідносини, що виникають на їх основі, і правосвідомість, і статуси суб'єктів, і процедури застосування права. Наприклад, принцип формальної рівності може проявитися: (а) в нормі – як правило рівної поведінки для всіх; (б) у правовідносинах – як відносини рівноправних, вільних сторін; (в) у правосвідомості – як усвідомлення членами спільноти, що всі рівні перед законом; (г) у правосуб'єктності – як визнання всіх індивідів рівними та вільними учасниками правового спілкування; (д) у судових процедурах – як неупереджений, однаковий для всіх порядок вирішення спорів. Усі ці елементи – різні прояви буття права на рівні нормативної системи. В цілому, позитивне право забезпечує стійку структуру правової реальності – воно впорядковує соціальні відносини через формальні вимоги.

Третім рівнем виступає світ соціальних взаємодій – тобто правове життя суспільства. Це рівень реалізації права – практичні дії суб'єктів, виконання чи порушення норм, правозастосування, функціонування правопорядку. Його ще називають рівнем правовідносин і правової поведінки. Тут право переходить у площину конкретного соціального буття: воно «оживає» у вчинках людей, у діяльності судів, адміністрації, у фактичному порядку, що панує в суспільстві. Центральною фігурою цього світу є свідомий суб'єкт – носій прав і обов'язків, який або дотримується правових приписів, або ні. Право на цьому рівні залежить від вольових та психологічних якостей людей: чи визнають вони правові норми, чи готові їх виконувати добровільно, чи лише через страх санкцій тощо. Можна виділити, приміром, три типові позиції особи щодо норми: (а) прагнення порушити її; (б) нейтрально-слухняне підкорення (з користі або зі страху покарання); (в) свідоме схвалення норми як цінності. Лише у випадку третього, найвищого рівня – щирого внутрішнього визнання – право повністю реалізує свою сутність у поведінці суб'єктів. Правомірна поведінка людей, що керуються правовими приписами, становить матеріалізацію права, перетворення належного в суще: право «втілюється» у соціальному житті. Кажучи інакше, остаточно право існує у правопорядку – впорядкованому стані суспільних відносин, де учасники діють відповідно до правових норм. Найбільш конкретна форма буття права – це правильні дії і рішення конкретних суб'єктів у конкретній ситуації (наприклад, справедливе судове рішення у справі або чесний виконання контракту).

Варто зауважити, що поділ на три зазначені форми – ідея, норма, поведінка – є методологічним. В реальності вони тісно переплетені й утворюють єдність. Саме єдність цих рівнів і складає феномен права в його повноті. Ідея права без позитивних механізмів лишалася б безсилою утопією; норми без ідеї втратили б сенс справедливості; а соціальні правовідносини без опори на норми і цінності перетворилися б на хаос сили. У розвитку права ці рівні доповнюють один одного: ідея права народжує норми, норми організовують соціальну взаємодію, а жива практика, своєю чергою, може коригувати як нормативну систему, так і саме розуміння ідеї (через новий досвід).

Правова реальність, таким чином, постає як структурована площина буття, де сутність (ідея справедливості – те, що ми називаємо правом у моральному сенсі) проходить етапи опосередкування у існуванні (законах, процедурах) і доходить до конкретного життя (правапорядку). Це співвідношення можна описати і в термінах філософії: співвідношення буття та існування права, сутності права і правових явищ виражається як співвідношення правового принципу (формальна рівність, свобода, справедливість) і форм його здійснення. Отже, категорія буття права охоплює одночасно внутрішню сутність (належне, ідеальне право) і зовнішнє існування (реально чинне позитивне право та його реалізацію).

У національній традиції філософії і теорії права для позначення цих аспектів інколи використовують терміни «право у сутнісному значенні» (природне право, ідея права) та «право у існуючому значенні» (позитивне право, система чинних норм). Структура правової реальності поєднує їх як необхідні компоненти цілісного правового світу. Українські дослідники також наголошують на цьому: правова реальність – явище багатовимірне, яке включає ціннісно-нормативні засади і їх інституційне втілення. Зрештою, питання «що є право?» зводиться до аналізу цих рівнів та їх взаємозв'язку.

Спираючись на викладену концепцію правової реальності, детальніше розглянемо форми буття права. Як видно, їх можна подати у вигляді логічного ряду: ідея права – закон (норма) – правове життя. Цей ряд відображає динаміку саморозгортання права від абстрактного до конкретного.

Ідея права – вихідна, логічно перша форма буття права. Вона являє собою найзагальніше і абстрактне вираження сутності права, своєрідний його «проект» чи мету. Ідея права виконує роль регулятивного ідеалу (в термінах І. Канта), вказуючи, яким має бути справедливий правопорядок. У цій ідеї містяться три основні компоненти: (а) антропологічний (визначає, хто може бути носієм права – істота, здатна до морального вибору і розрізнення цінностей); (б) аксіологічний (визначає систему цінностей, що реалізуються правом, передусім ідеал справедливості); (в) деонтологічний (визначає вимір належного – єдність прав і обов'язків, що мають бути врівноважені). У класичних концепціях природного права (наприклад, у Канта, Гроція, Лока) ідея права пов'язувалася з природною справедливістю, з невідчужуваними правами людини чи божественним законом – тобто з тим, що існує вище людських постанов. Сучасні теоретики (наприклад, Р. Дворкін) вбачають ідею права у моральних принципах, імманентних правовій системі спільноти, які суддя повинен «прочитати» між рядків законів [9, с. 5–7]. Рональд Дворкін у своїй теорії «law as integrity» стверджував, що право – інтегральна інтерпретація всіх попередніх правових рішень у світлі принципів справедливості та моралі. За Дворкінім, суддя, вирішуючи справу, має знайти таке тлумачення правових матеріалів, яке найкраще узгоджується з моральними засадами спільноти і робить правову систему «найкращою з можливих». Це фактично вимога слідувати ідеї права в кожному конкретному випадку, аби «наблизити» реальне право до його ідеалу. Отже, на рівні ідеї ми розглядаємо право в його нормативній досконалості, як належний порядок, де панує справедливість, свобода і розумність [10, с. 22].

Закон (норма) – друга форма буття права, яка є формальною актуалізацією ідеї. Позитивне право виникає, коли суб'єкти правотворчості (законодавці) намагаються втілити мінімум моральних вимог у конкретні правила, забезпечені примусом. Закон є конкретно-загальним визначенням: це загальне правило, що застосовується до багатьох випадків. Він має зовнішню форму – офіційний акт, і встановлюється авторитетною владою, спираючись на її суверенний авторитет. Закон наділяє ідею права позитивною дійсністю, але водночас обмежує її, роблячи більш конкретно і часом формалізованою. Важливо, що прийняття закону ще не завершує буття права – це лише «крок на шляху» до права в повному сенсі. Закон має потенційну силу, яка реалізується тільки через застосування і дотримання. Наприклад, проголосити рівність усіх перед законом – недостатньо; потрібно, щоб процедури, суди, чиновники і громадяни діяли згідно з цим принципом. Тут варто згадати ідеї Лона Фуллера, представника теорії «внутрішньої моральності права». Він стверджував, що аби норма взагалі вважалася правовою, вона мусить відповідати певним критеріям формальної справедливості – бути загальною, публічною, не суперечливою, не вимагати неможливого, мати зворотню силу лише у винятках тощо. Ці принципи (відомі як «вісім чеснот права» Фуллера) складають, за його словами, моральність, що робить право можливим [11, с. 253]. Таким чином, на рівні позитивного права теж діє своєрідний «ідеал» – принципи законності і верховенства права, без яких сукупність приписів не буде справжнім правом, а перетвориться на «неспроможний закон». З цього погляду, позитивний закон – скелет, який повинен бути «пронизаний» духом справедливості.

Правове життя (правовідносини і реалізація) – завершальна форма буття права, де право набуває матеріальної повноти. Це соціально-предметне втілення права у поведінці суб'єктів. Якщо ідея права була «проектом», закон – «кресленням», то правове життя – це будівля реального правопорядку. Тут перевіряється ефективність і справедливість права на практиці. Центральним елементом цієї сфери є правомірна поведінка – тобто дії осіб, що відповідають приписам норм і втілюють цінності права. Саме через добровільне дотримання правових норм людьми право «оживає» і впливає на суспільне життя. Правопорядок можна розглядати як кінцеву характеристику права: коли в суспільстві встановлено стан, за якого основні взаємодії здійснюються на підставі правових норм, можна сказати, що право відбулося. У конкретних ситуаціях це проявляється як правильне рішення або дія учасника, яка відповідає і букві закону, і його духу (сутності). Наприклад, суддя, який виносить справедливий вирок, спираючись на закон і водночас на принцип справедливості –

демонструє буття права в найповнішому вигляді; або громадянин, який виконує закон не зі страху, а з переконання – також вносить в реальність дух права.

Взаємозв'язок між цими формами – двосторонній. Не тільки ідея впливає на закон, а закон на практику; але й навпаки: практика може ініціювати зміни в законі, а розвиток закону може уточнювати наше розуміння ідеї. Правова реальність саморозвивається, що забезпечує історичний прогрес права. Як писав Гегель, істинне (розумне) стає дійсним, а дійсне – стає розумним у процесі розвитку. Це означає, що з часом правова система може дедалі більше наближатися до свого ідеалу (через реформи, судову практику, правотворчість), хоча, звісно, повне їх злиття – утопія. Проте саме через цей динамічний процес право зберігає і свою нормативну природу, і реальність.

Підсумовуючи, форми буття права – це концептуальні рівні, на яких існує право. Ідея права відповідає на запитання «навіщо існує право?» (щоб утвердити справедливий порядок свободи). Закон (норма) відповідає на питання «як структуровано право?» (через загальні правила, що втілюють ідею у форму). Правове життя відповідає на питання «де і коли реально існує право?» (у діях людей, у суспільному порядку кожного дня). Лише у синтезі трьох вимірів ми отримуємо повну картину правової реальності. Як зазначається у висновках одного з теоретичних досліджень, право включає: ідею права, закон і правове життя (дії та відносини) та інші похідні форми – і всі вони разом забезпечують здійснення принципу справедливості (формальної рівності).

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна сформулювати наступні положення. Правова реальність являє собою особливий вимір людського буття. Це автономна сфера, що має свою внутрішню логіку і закономірності розвитку. Вона включає все різноманіття явищ, пов'язаних з правом – від ідейно-ціннісних основ до конкретних соціальних взаємодій. Вивчення правової реальності дає змогу глибше зрозуміти природу права, тобто відповісти на запитання: що є право в своєму бутті. Природа права двоєдина: право поєднує в собі сутність (належне, ідеальне, ціннісне – те, що право повинно відображати) та існування (конкретні форми, фактичне є – норми, інститути, дії). Ця єдність проявляється як співвідношення природного і позитивного права – двох протилежних, але взаємопов'язаних сторін праворозуміння. Сутність права визначається такими категоріями, як свобода, справедливість, рівність, порядок – без них немає права як легітимного феномену (про що свідчать і Гегель, і Радбрух, і Фуллер). Існування права забезпечується соціальними фактами: волевстановленням норм, їх дією, примусовим апаратом. Право народжується, коли сутність (цінність) набуває існуючої форми, і вмирає як право, коли форма повністю втрачає сутність (як підкреслював Радбрух: закон, що цілком нехтує справедливістю, – не закон).

Форми буття права – це конкретизація згаданої єдності сутності та існування на різних рівнях. У структурі правової реальності можна виділити принаймні три основні рівні (форми): (а) ідея права (ідеальний, сутнісний рівень – «право в думці»); (б) нормативна система (закони і норми – «право в слові» чи тексті); (в) правова практика (правовідносини, реалізація – «право в дії»). Єдність цих рівнів утворює цілісність права. Ідея права надає нормам легітимність і напрям, норми структурують та обмежують практику, а практика надає живого змісту нормам і перевіряє життєздатність ідеї.

Міждисциплінарний підхід (філософсько-правовий) до буття права дозволяє глибше інтерпретувати правові явища. Філософська онтологія (особливо ідеї Гайдеггера про різні види буття та роль людини як носія смислу буття) допомагає усвідомити, що право – це не просто сукупність правил, а один із способів людського буття, вкорінений у людській екзистенції та співбутті. Право має онтологічний статус: воно існує у світі людей, впливає на їх буття і одночасно залежить від їхнього волевиявлення та свідомості. Як зазначено в українській філософсько-правовій літературі, філософія права – це вчення про першооснови права як способу буття людини, тож аналіз буття права відкриває широкі перспективи для переосмислення ролі права у суспільстві.

Гуманістичний вимір буття права. Право за самою своєю природою зорієнтоване на людське буття, і центральною категорією тут виступає свобода. Свобода людини є одночасно передумовою, змістом і метою права. У визнанні свободи й рівності людей право знаходить свою онтологічну опору. Гегель вважав, що право – це реальність вільної волі, тобто механізм, через який абстрактна свобода стає конкретно дійсною у вигляді системи суспільних інститутів. Сучасні теорії прав людини продовжують цю думку: права людини – невід'ємні атрибути людського буття, які право покликане визнати і захистити. Таким чином, філософія буття права висвітлює, що правова реальність має як формально-нормативний, так і глибокий ціннісний, екзистенційний вимір: вона пов'язана з утвердженням людської гідності, свободи вибору і відповідальності у світі.

Таким чином, природа буття права – в єдності ідеального і реального, морального і фактичного; а форми його буття простягаються від найабстрактнішої ідеї до найконкретнішого справедливо-го вчинку. Такий комплексний, філософсько-правовий підхід дозволяє побачити право як живу реальність, що постійно розгортається між належним і сущим, ведучи людство шляхом до більш справедливого і вільного співбуття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Conklin W.E. [Review of] Oren Ben-Dor, *Thinking about Law: In Silence with Heidegger* (Oxford: Hart, 2007). *Windsor Yearbook of Access to Justice*. 2008. Vol. 26, № 2. P. 383–390. DOI: <https://doi.org/10.22329/wyaj.v26i2.4551>.
2. Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В. *Філософія права: навчально-методичний посібник*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 126 с.
3. Сємко М.О. Філософія права та її значення в процесі реформування правової системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 430–434. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.75>.
4. Hegel G.W.F. *Philosophy of Right*. Translated by S. W. Dyde. Kitchener: Batoche Books, 2001. 289 p. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/hegel/right.pdf>.
5. Середюк В.В., Дудар С.К. Формула Густава Радбруха: концептуальний аналіз та практичне значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 84, ч. 4. С. 389–396. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.54>.
6. Alexy R. The Dual Nature of Law. *Ratio Juris*. 2010. Vol. 23, no. 2. Pp. 167–182. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2010.00449.x>.
7. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О.М. Балинська, А.С. Токарська, В.А. Яценко; за заг. ред. О.М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с.
8. Савенко В.В. Правова реальність як структурована площина реалізації права. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. № 1–2 (9–10). С. 57–66. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a68ce134-979d-4d66-b835-d138a9a52ab7/content>.
9. Кравчук М., Кравцова Н. Політичні та правові ідеї Рональда Дворкіна – загально-цивілізаційний стандарт правового життя. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3. С. 5–11. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/744>.
10. Юхимик О.М. *Європейський правничий часопис*. *Європейський правничий часопис*. 2024. Вип. 2. С. 20–25. DOI: 36919/3041-1149(Print).2.2024.20-25.
11. Гайворонюк Н.В. З історії філософсько-правової думки: Лон Фуллер про моральність права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 252–254. URL: http://lsey.org.ua/2_2018/67.pdf.